

ĐENITA HAVERIĆ
(Sarajevo)

FEVZIJIN *BULBULISTAN* KAO POKAZATELJ ESTETIKE ISTOVJETNOSTI

Ključne riječi: divanska književnost, teorija književnosti, lingvostilistika, perzijski jezik, Fevzija, *Bulbulistan*

UVOD

Djelo *Bulbulistan* Fevzije Mostarca predstavlja riznicu bošnjačke baštine na perzijskom jeziku i ima posebnu vrijednost budući da je to jedino prozno djelo kod Bošnjaka pisano na perzijskom jeziku. *Bulbulistan* je djelo koje se može smjestiti u okvire moralno-didaktičke književnosti koja je bila veoma rasprostranjena na Istoku i u islamskoj književnosti. Napisan je u klasičnoj istočnjačkoj formi proze protkane stihovima, navedenim najčešće u argumentativne svrhe ili radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta. Ta forma poznata je i unutar drugih književnih tradicija imanentnih orijentalno-islamskom kulturnom krugu – prije svih arapske – a svoje korijene vuče iz sanskrt-ske književnosti, iz koje je u iransku književnu tradiciju dospjela preko djela napisanih na srednjeperzijskom *pahlawī* jeziku. Stoga nije nikakvo čudo što nas forma *Bulbulistana* podsjeća na *Hiljadu i jednu noć*, najpoznatije djelo ove vrste književnosti. Fevzija Mostarac nastoji svojim djelom prikazati aktualne društvene uvjete u Bosni i Hercegovini u 18. vijeku, oslikavajući predstavnike svih slojeva feudalnog društva kroz različite priče i anegdote, te utjecati na promjene odnosa u društvu.

U ovom radu pokušat će se odgovoriti na pitanje koliko je Fevzija bio originalan u pisanju *Bulbulistana* i u kojoj mjeri je pozajmljivao tematiku i motive iz drugih izvora. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, prije svega je potrebno objasniti pojam originalnosti u doba klasicizma.

Naime, u klasicizmu je pojam originalnosti relativiziran, drugačiji od onoga kakav poznajemo danas. Kako kaže Esad Duraković, pjesnik u klasičnom dobu nije se morao služiti obmanom da bi koristio ista poetska sredstva koja su koristili i njegovi preci ili savremenici. Štaviše, on je javno i ponosno uzimao elemente tuđih djela, prije svega motive, ali i neke elemente forme. Jedan od osnovnih ciljeva takvoga pjesnika jeste da preuzima tuđe da bi ga oplemenio svojim, a ne da bi ga pokrao i predstavio kao svoje (Duraković 2007: 319). Dok se u savremenoj umjetnosti polazi od shvatanja da je originalnost vrlina umjetničkog djela, dotle je srednjovjekovna estetika sve individualno smatrala lošim. Dakle, lijepim se nije smatralo stvaranje novog, nego tačno reprodukcija već stvorenog. Tu estetiku Lotman naziva *estetikom istovjetnosti* (Lotman 1976: 178). Budući da je Fevzija u *Bulbulistan* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju, može se reći da je *Bulbulistan* ne samo pokazatelj *estetike istovjetnosti* nego i da je dio *kulture istovjetnosti*.

INTERTEKSTUALNE VEZE U *BULBULISTANU*

Da bi se ustanovilo koliko je Fevzija preuzimao tematiku i motive iz drugih izvora, potrebno je *Bulbulistan* dovesti u kontekst intertekstualnih dijaloga sa drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa Sa'dijevim *Dulistanom* i Džamijevim *Beharistanom*, koja su predstavljala uzor i ideal Fevziji.

Kada se govori o *intertekstualnosti* u klasičnom djelu, tu se prvenstveno misli na odnos toga djela sa tradicijom, odnosno na težnju dostizanja svog uzora i ideala. Međutekstualni odnosi u klasičnim djelima ostvarivali su se uglavnom pozajmljivanjem ili transformacijom afirmiranih tema i motiva, čiji osnovni cilj je usavršavanje književne tradicije, zatim putem aluzija i citata, koji su u klasičnoj književnosti orijentalno-islamskoga kruga stekli status stilskih figura poznatih kao *talmīh* i *eqtebās*. Jasno je da se u klasičnim tekstovima ne može govoriti o *intertekstualnosti* koja postoji u savremenim tekstovima baziranim na postupku citatnosti, za čije je pravilno razumijevanje potrebno poznavati druge tekstove iz kojih su preuzeti citati i na koje se odnose aluzije, jer poznato je da je svaki tekst "novo tkivo prošlih citata, dijelova kodova, formula i društvenih upotreba riječi" (Beker 1988: 9).

Klasični period perzijske književnosti, poznat kao "zlatno doba," iznjedrio je impozantan broj slavni pisaca i pjesnika poput Sa'dija, Rumija, Džamija i drugih, koji su iza sebe ostavili brojna djela, što su

predstavljala uzor i ideal mnogim piscima kasnijeg vremena. Naime, nakon završetka zlatnog klasičnog perioda perzijske književnosti veliki broj perzijskih pisaca i pjesnika stvarali su djela oponašajući svoje uzore u pogledu žanra, tematski i stilski. Oni prilikom pisanja nisu težili ka originalnosti nego ka dosezanju svojih ideala. Na osnovu toga može se reći da orijentalno-islamska književna tradicija u širem smislu, u koju pored arapske i turske spada i perzijska književnost, pripada konvencionalnim razdobljima književnosti.¹ Naime, književni stilovi konvencionalnog razdoblja poput renesanse, klasicizma i realizma smatraju “da je ideal umjetničke vrijednosti moguće ostvariti, ili da je on već negdje ostvaren”. Dakle, “kad se uspostavlja intertekstualna veza, onda to biva ili s obzirom na neki pretpostavljeni ideal, ili s obzirom na neki već postojeći uzor.” Konvencionalnim razdobljima bliža je “estetika identičnosti nego estetika različitosti; u njima originalnost nije glavni cilj, nego je cilj upravo usklađenost sa idealom” (Pavličić 1988: 160). Tako su u perzijskoj književnosti Sa’di i njegov *Dulistan* postali uzor i ideal mnogim sljedbenicima njegove škole, koji su težili da oponašanjem postignu barem približnu kvalitetu koju ima i njihov uzor. Ovo oponašanje perzijskih klasika odrazilo se i na područje Bosne i Hercegovine. Naime, tokom petstogodišnje vladavine Otomanske imperije u Bosni i Hercegovini izučavala su se sva tri orijentalna jezika, i to turski kao službeni jezik i jezik administracije, arapski kao jezik teologije i šerijatskog prava i perzijski kao jezik književnosti, posebno poezije. Stoga je razumljivo da su se bosanskohercegovački pisci ugledali na istaknute pisce i pjesnike arapske, turske i perzijske literature, te da su iza sebe ostavili mnoga djela na tim jezicima.

Istina, književnost u Bosni i Hercegovini na perzijskom jeziku, koja se počinje razvijati od 15. vijeka, dakle u vrijeme kada je klasična perzijska književnost dosegla svoj vrhunac, kvantitativno ne dostiže književnost na druga dva orijentalna jezika, turskom i arapskom, mada u pogledu sadržine i utjecaja perzijske kulture i književne tradicije ne zaostaje za njima. Može se reći da književna baština Bosne i Hercegovine i na perzijskom jeziku nosi izrazit pečat islamskog misticizma, koji je, opet, pod snažnim utjecajem iranske duhovne tradicije. Naime, u Iranu se u 12. i 13. vijeku osjeća sve jače zapljuskivanje misticizma u poeziji i vremenom se ustalio običaj da se u stihu saopćavaju mistička

¹ Pavao Pavličić u radu “Intertekstualnost i intermedijalnost” u pogledu intertekstualnosti razlikuje dva tipa razdoblja u historiji književnosti, i to konvencionalni, koji je karakterističan za renesansu, klasicizam i realizam, te nekonvencionalni tip, koji se javlja u manirizmu, romanizmu i u raznim avangardnim školama dvadesetoga stoljeća (Pavličić 1988 : 157–170).

učenja. Takav običaj prenesen je kasnije i u Bosnu i Hercegovinu, pa su se po tekijama, na derviškim skupovima, u džamijama i medresama čitala i tumačila djela velikih iranskih klasika mističke orijentacije, a posebno veliko mističko djelo Rumijeve *Mesnevi*, potom Sa'dijev *Đulistan* i *Bustan*, Hafizov *Divan* gazela, Džamijev *Beharistan* i druga djela. Ljubitelji spomenutih pjesnika i poklonici sufi poezije nisu se zadržavali samo na čitanju njihovih djela, nego su i sami počeli da oponašaju svoje uzore i da pišu djela na sva tri orijentalna jezika (Džaka 1978: 591).

Fevzija Mostarac je, bez sumnje, jedan od najistaknutijih pisaca, koji je iza sebe ostavio *Bulbulistan*, djelo od neprocjenjive vrijednosti i značaja, a koje je nastalo pod utjecajem spomenutih velikana perzijske književnosti.

U svakom književnom djelu uspostavljanjem međutekstualnih odnosa sa uzorima i autoritetima uspostavlja se često i dijalog sa tradicijom. Pa tako i djelo *Bulbulistan* stupa u međutekstualne odnose sa svojim uzorima, za kojima nije potrebno posebno tragati jer Fevzija u uvodu *Bulbulistana* napominje da je svoje djelo pisao ugledajući se na djela slavni perzijskih klasika, u prvom redu na Sa'dijev *Đulistan* i *Bustan*,² Džamijev *Beharistan*,³ a zatim na *Sunbulistan* turskog pjesnika Šudžauddina Guranija,⁴ te *Nigaristan* turskog pjesnika Ibn Kemala-paša-zadea.⁵ Šejh Fevzija iznosi svoje oduševljenje ovim književnim biserima.

Motivisan svojim književnim uzorima Fevzija svom djelu daje naziv *Bulbulistan*,⁶ u prijevodu *Perivoj slavuja*, jer *slavuj* (*bulbul*) simbolizira

² Muslihuddin Sa'di Širazi ubraja se u najsajnije perzijske pjesnike i pisce 13. vijeka. Njegovo književno stvaralaštvo na najbolji način oslikava veličinu klasične perzijske književnosti. Pored spomenutog proznog djela *Đulistan* (Ružičnjak), iza sebe je ostavio i djelo *Bustan* (Voćnjak) pisano u stihu. Pored toga, pisao je kaside na perzijskom i arapskom jeziku, tužbalice, epigrame, terdži-i bendove, rubaije, a naročito se cijeni kao pjesnik gazela, kojem daje primarno mjesto kao poetskom žanru.

³ Mevlana Nuruddin Abdurrahman Džami iz 15. vijeka, zajedno sa Sa'dijem, spada među sedam sjajnih zvijezda na nebu perzijske poezije. On je posljednji veliki perzijski pjesnik koji je pisao u stilu klasične tradicije Sa'dija, Nizamija i Hafiza. Napisao je mnoga djela o teologiji, misticizmu, epistolografiji, literaturi i muzici. Pored spomenutog *Beharistana* (Proljetna bašča), njegovo značajno djelo je *Nafahāt al-'ons* (Dahovi bliskosti), koje je ustvari bibliografski rječnik sufija.

⁴ Šudžauddin Gurani iz 16. vijeka je svoj *Sunbulistan*, djelo u rimovanoj prozi, napisao po uzoru na *Đulistan* i *Beharistan*, a posvetio ga je sultanu Sulejmanu I.

⁵ Kemal-paša-zade je istaknuti turski pisac i pjesnik 16. vijeka. Djelo *Nigaristan* napisao je po uzoru na Sa'dijev *Đulistan* i Džamijev *Beharistan*.

⁶ Perzijska riječ *bolboleštān* je izvedenica nastala sufiksacijom od imenice *bolbol* (slavuj) i sufiksa *-stān*, koji služi za obrazovanje imenica mjesta. Tako je nastala imenica *bolboleštān*, u značenju *mjesto slavuja*, odnosno *perivoj (vrt, bašča) slavuja*.

ašika,⁷ tj. zaljubljenog. Predmet njegove ljubavi je ruža (*gul*), koja simbolizira Ljubljenoga. Slavuj, tj. ašik, neprestano kroz svoju pjesmu tuguje za ružom, čekajući da se otvori, a kada dođe *proljeće* (*behar*) i ruža se otvori, on pjeva vesele pjesme (Nametak 2007: 61). Naposljetku, zaljubljeni postiže svoj cilj, sjedinjuje se s Ljubljenim i utapa se u Jedinstvo Bitka.

Naslov djela ubraja se u “jake pozicije teksta” i od izuzetnog je značaja za stilističku analizu svakog teksta. Birajući naslov teksta autor daje osnovnu informaciju o sadržaju tog teksta, privlači pažnju recipijenta, te izražava vlastitu osobnost (Katnić-Bakaršić 2001: 269). Samim tim što je autor odabrao naziv *Bulbulistan* za svoje djelo svjedoči o njegovoj namjeri da stupi u intertekstualni dijalog sa svojim slavnim uzorima, konkretno sa njihovim djelima *Dulistanom*, *Beharistanom*, *Sunbulistanom* i *Nigaristanom*. U isto vrijeme samim nazivom djela Fevzija privlači pažnju određenog kruga čitatelja koji će biti sposobni da proniknu u mistični svijet *Bulbulistana*.

Iako Fevzija u uvodu spominje četiri velika pisca Sa’dija, Džamija, Kemal-pašu-zadea i Šudžauddina Guraniya, presudan značaj na stvaranje *Bulbulistana* imali su prvenstveno Sa’dijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan*.

S obzirom na činjenicu da su i *Beharistan*, i *Sunbulistan*, i *Nigaristan* pisani po uzoru na Sa’dijev *Dulistan*, podrazumijeva se da bi ovdje bilo dovoljno *Bulbulistan* porediti samo sa Sa’dijevim *Dulistanom*. Međutim, Džamijev *Beharistan* je u nekim aspektima nadmašio svoj uzor, pa su se tako neki kasniji autori djela ove vrste ugledali radije na ovo djelo nego na Sa’dijev *Dulistan*, među koje spada i Fevzija. Ustvari, može se reći da je Fevzija posredstvom Džamijeva *Beharistana* oponašao Sa’dijev *Dulistan*.

Intertekstualnost se u *Bulbulistanu* prvenstveno ostvaruje u vidu književnih pozajmica, citata i aluzija, posredstvom kojih se očituje prisustvo tragova drugih tekstova sa kojima *Bulbulistan* stupa u međusobni dijalog. S obzirom na to da je cilj ovoga rada ukazati na to u kojoj mjeri su književni uzori utjecali na Fevziju, težište ovoga rada je na analizi književnih pozajmica u *Bulbulistanu*.

KNJIŽEVNE POZAJMICE

Termin književne pozajmice⁸, odnosno posuđenice, koristi se u doba klasicizma, dok se danas umjesto ovog termina upotrebljava termin

⁷ Šejh Fejzullah-efendija Hadžibajrić u *Malom rječniku sufijsko-tarikatskih izraza* termin *ašik* definira na slijedeći način: “ašik, zaljubljeni, koji gori od ljubavi, ushićen i zanesen veličanstvenom ljepotom lica el-Hakka. Čovjek koji je svoju ljubav usmjerio Bogu, derviš” (Hadžibajrić 1988 : 181).

⁸ Termin preuzet od Esada Durakovića (2007: 318)

imitacija, odnosno plagijat. Razlika između ova dva termina je u tome što imitacija u savremenim djelima narušava vrijednost samog djela, dok su književne pozajmice bile imperativ klasičnog doba, a njihova upotreba je povećavala vrijednost samog djela. Ustvari, “ono što je u plagijatu (u pojmu moderne poetike) *lukavstvo*, u književnim pozajmicama je *iskustvo* (...) Naime, u moderno doba nije dopušteno preuzimanje dijelova tuđih radova jer se time osujećuje originalnost kao glavni cilj” (Duraković 2007: 320).

Poredivši *Bulbulistan* sa njegovim književnim uzorima *Dulistanom* i *Beharistanom*, uočavaju se brojne sličnosti koje dolaze do izražaja na strukturalno-sadržajnoj i jezičko-stilskoj razini teksta.

Strukturalno-sadržajna razina teksta

Struktura, fabula, motivi i poruka *Bulbulistana* ne razlikuju se mnogo od djela njegovih slavnihi uzora. Razlika je samo u vremenu koje je drugačije od onoga u kojem su stvarali njegovi uzori. Da bi se vidjelo u kojoj mjeri Fevzija u *Bulbulistanu* oponaša svoje uzore, mora se prvo povući paralela između ova tri djela i posebno se osvrnuti na glavne strukturalno-sadržajne karakteristike svakog djela ponaosob.

*Dulistan*⁹ spada u vrstu didaktičke literature poznate pod nazivom *pand* ili *andarz*. Sastoji se od anegdota napisanih rimovanom prozom sa etičkim opservacijama i zaključcima u stihu. U svom djelu Sa'di se više okrenuo svakodnevnom životu, etici i didaktici. Slikovito opisuje asketizam i licemjerstvo, strast i ljepotu, bogatstvo i siromaštvo, mladost i starost.

Dulistan se sastoji od: uvoda (مقدمه), osam poglavlja (باب), koja govore: o ponašanju careva, o naravi derviša, o skromnosti, o koristima šutnje, o ljubavi i mladosti, o slabosti i starosti, o utjecaju vaspitanja, o običaju druženja i kratkog završetka (خاتمه).¹⁰

Više od *Dulistana* Fevziju je inspirisao Džamijev *Beharistan*¹¹, prozno djelo isprepletено stihovima. *Beharistan*, kao i *Dulistan*, spada u zabavno-poučnu vrstu, tzv. *pand* ili *andarz*, odnosno didaktičku literaturu, koja predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga. Sastoji se od niza pripovijetki, anegdota, basni, pisanih rimovanom prozom i potkrijepljenih stihovanom poentom.

⁹ Sa'dijev *Dulistan* je sa perzijskog na bosanski jezik preveo Salih Trako, Sarajevo, 1989, El-Kalem.

¹⁰ Vidi gore navedeno djelo.

¹¹ Džamijev *Beharistan* je sa perzijskog na bosanski jezik preveo Muamer Kodrić, Sarajevo, 2008, Buybook.

Djelo je u potpunosti prožeto misticizmom, što je i razumljivo jer je i sam Džami bio mistik. Ustvari, kroz raznovrsne pripovijetke Džami iznosi sufijski svjetonazor i staje na stranu nižih društvenih slojeva protestujući protiv licemjera i nepravde njegovog vremena.

Beharistan, po uzoru na *Dulistan*, sastoji se od uvoda (مقدمه) i osam poglavlja, nazvanih vrtovi (روضه). Njegova poglavlja su: o šejhovima, o izrekama mudrih ljudi, o pravednosti, o darežljivosti i plemenitosti, o ljubavi i prijateljstvu, o šalama i duhovitim izrekama, kratka antologija poezije i priče o životinjama. Na kraju djela dolazi kratki završetak (خاتمه).

Što se tiče strukturalno-formalne strane *Bulbulistana*, Fevzija se gotovo isključivo orijentirao na oponašanje Džamijeva *Beharistana*, mada je vidljiv utjecaj i Sa'dijeva *Dulistana*, što je i shvatljivo budući da je *Dulistan* uzor i ideal svim kasnijim djelima ovog žanra.

Tako se i *Bulbulistan*, po uzoru na *Dulistan* i *Beharistan*, sastoji od uvoda (مقدمه), šest poglavlja, odnosno huldova (خلد), i kratkog završetka (خاتمه). Njegova poglavlja su: o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, kratka antologija poezije, dosjetke i duhovitost i priča o darežljivosti. Naslovi poglavlja nekog djela također se ubrajaju u "jake pozicije teksta" i s obzirom na to da su slična naslovima poglavlja njegovih uzora to nam opet govori o stupanju Fevzije u intertekstualni dijalog sa svojim uzorima.

Fevzija prvo poglavlje *Bulbulistana* posvećuje šejhovima, odnosno njihovim kerametima, što je preuzeo od Džamija, koji, također, prvo poglavlje svog djela posvećuje šejhovima i duhovnim prvacima, dok Sa'di svoj *Dulistan* započinje poglavljem u kojem kroz 41 priču govori o pravednim i okrutnim vladarima, vezirima i bogatašima. Džami je, također, treće poglavlje posvetio vladarima, odnosno on kroz 18 priča i mudrih filozofskih misli progovara o njihovoj naravi i ponašanju. Međutim, Fevzija nijedno poglavlje nije posvetio vladarima, iako je u strukturi *Bulbulistana* slijedio svoje uzore, što je i razumljivo, s obzirom na vrijeme u kojem je živio.

Drugo poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o mudrosti, dok Sa'di nijedno poglavlje nije konkretno posvetio mudrosti, mada se ova tematika provlači kroz cijeli *Dulistan*.

Treće poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o pravednosti, a ova tematika se proteže i kroz cijeli *Dulistan*.

Ostala poglavlja *Bulbulistana* su tematski slična *Beharistanu* samo što su različito raspoređena, pa je tako četvrto poglavlje *Bulbulistana*, koje je posvećeno pjesnicima i velikanima islamske kulturne historije, Fevzija napisao ugledajući se na Džamija, koji je sedmo poglavlje *Beharistana* posvetio pjesnicima, svojim savremenima.

U petom poglavlju *Bulbulistana* Fevzija kroz 6 anegdota progovara o duhovitosti i oštroumnosti, kao što i Džami u šestom poglavlju donosi 53 duhovite šale i dosjetke.

Posljednje, šesto poglavlje *Bulbulistana*, govori o darežljivosti i plemenitosti, a napisano je po ugledu na četvrto poglavlje *Beharistana*, gdje Džami kroz 14 priča govori o ovoj tematici, za razliku od Fevzije, koji donosi samo jednu dugu priču o Fadlu Bermekidu.

Dakle, poglavlja *Bulbulistana* i *Beharistana* su tematski slična, s tom razlikom što *Beharistan* ima dva poglavlja više u odnosu na *Bulbulistan*, a to su poglavlje o vladarima i poglavlje o životinjama.¹²

Na osnovu kratkog strukturalno-sadržajnog opisa *Đulistana*, *Beharistana* i *Bulbulistana* može se zaključiti da se njihove sličnosti sastoje u slijedećem:

- Sva tri djela spadaju u zabavno-poučnu vrstu, tzv. *pand* ili *andarz*, odnosno didaktičku literaturu, koja predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga.
- Sva tri djela su napisana rimovanom prozom, odnosno *sadž'om*, prožetom stihovima, sa nizom kraćih priča, anegdota i sentencija. Svaka je priča ilustrirana prigodnim stihovima, koji ustvari predstavljaju rezime pjesnikovih razmišljanja i njegovih pogleda na život. Priče su povezane određenom tematikom kojom se bave pojedina poglavlja.
- Struktura sva tri djela je ista, dakle ona se sastoje od uvoda, nekoliko poglavlja i završetka. Ustvari, *Đulistan* i *Beharistan* sastoje se od osam poglavlja, a *Bulbulistan* od šest poglavlja, odnosno huldova.
- Tematika sva tri djela je ista ili slična. Tako se u *Bulbulistanu* govori o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, duhovitosti i oštroumnosti, darežljivosti i plemenitosti. Navedene teme i motivi su zastupljeni u manjoj ili većoj mjeri i u druga dva djela.

Jezičko-stilska razina teksta

Intertekstualni odnos između *Bulbulistana* i njegovih uzora ostvaruje se i u preuzimanju istih ili sličnih stilskih postupaka od njegovih uzora, konkretno od Sa'dijevo *Đulistana* i Džamijevo *Beharistana*. U konvencionalnim se razdobljima "pojedini postupci ne preuzimaju

¹² O strukturi sva tri djela, te o njihovim tematskim sličnostima vidi: Gačanin 2004: 44–55, Mostarac 1973: uvod).

zato da se s njima uspostavi dijalog, nego zato što se vjeruje da su u stilskim postupcima uzora sadržane trajne i univerzalne vrijednosti koje vrijede uvijek” (Pavličić 1988: 164). Tako se smatra da su u perzijskoj književnosti Sa’dijev *Dulistan*, a potom Džamijev *Beharistan* uzdigli perzijsku poeziju i prozu do najviših visina rječitosti, te da su stilski postupci sadržani u njima smatrani krajnjim dometom koji su slijedile generacije iza njih.

Preuzimanje istih ili sličnih jezičko-stilskih postupaka *Bulbulistana* od njegovih književnih uzora ogleda se na fonostilističkoj razini (ista ili slična upotreba određenog tipa rime, metra), leksičkostilističkoj razini (ista ili slična vrsta leksema), morfostilističkoj razini (upotreba sličnih morfoloških kategorija vrsta riječi, morfoloških kategorija lica, vremena, broja i načina, sličan ili isti način tvorbe složenih riječi), sintaksostilističkoj razini (isti tip sintagmi, konstrukcija, rečenica i rečeničkih konstituenti) i semantostilističkoj razini (ista ili slična upotreba figura i tropa).

Analiza navedenih jezičko-stilskih postupaka zahtijeva više prostora i vremena, što nažalost u ovom radu nije moguće ostvariti, zbog ograničenosti prostora. Međutim, da bih barem jednim dijelom osvijetlila sličnu upotrebu jezičko-stilskih postupaka, poredit ću uvodni dio *Bulbulistana* sa uvodnim dijelom *Beharistana*. Namjerno sam se opredijelila za ovaj uvodni dio *Bulbulistana*, budući da se u njemu uočava frapantna sličnost sa uvodnim dijelom *Beharistana*, te se sa sigurnošću može reći da je riječ o pozajmljivanju iz uvodnog dijela *Beharistana*. U ostalom dijelu *Bulbulistana*, dakle u poglavljima koja slijede iza uvodnog dijela, nema neke očite sličnosti, izuzev nekih tematskih dijelova, o čemu će kasnije biti više riječi. Sličnosti između ova dva uvoda ogledaju se u slijedećem:

Dužina uvodnih dijelova i *Bulbulistana* i *Beharistana* je u potpunosti jednaka.

Bulbulistan počinje na isti način kao i *Beharistan*, sa dva distihona mesneville, sa istom rimom i metrom. Osim toga, dubljom semantičkom analizom stihova uočava se njihova djelomična sličnost u značenju.

Beharistan počinje slijedećim stihovima:

چو مرغ امر ذیبالی ز آغاز
 نه از نیروی حمد آید به پرواز
 به مقصد نارسیده پر بریزد
 فتد ز آن سان که دیگر بر نخیزد

(Bahārestān: 25)¹³

¹³ Primjere na perzijskom jeziku ekscerpirla sam iz kritičkog izdanja *Bahārestāna*, koji je priredio Esmā‘īl Hākemī, Tehrān, Enteshārāt-e etelā‘āt, 1381/2002.

[Ĉū morǵ emr-e zībālī ze āǵāz
Ne az nīrūy-e hamd āyad be parwāz
Be maqsad nārasīde par berīzad
Fotad zān sān ke dīgar bar naxīzad]¹⁴

*Posao kada, kao ptica, krila dobije,
Kad uzleti bez snage Bogu zahvale,
Krila izgubi a da na cilj ne stigne
Tako padne da se više ne digne.*¹⁵

A *Bulbulistan* počinje slijedećim stihovima:

چو گلبنگ هزار از دل ز آغاز
به مدح ایزدش آمد به آواز
چو با وی ذکر حق انواع مشقست
از آن شایسته ی گلزار عشقست
(Bolbolestān: 1a)

[Ĉū golbang-e hazār az del ze āǵāz
Be madh-e īzadaš āmad be āwāz
Ĉū bā way zekr-e haq anwā‘-e mašqast
Az ān šāyeste-ye golzār-e ‘ešqast]

*Kao pjevanje slavuja, na početku,
Začu se glas srca u pohvalu Boga.
I pošto je njemu zikir neka vrsta prakse,
Ono je stoga dostojno ružičnjaka ljubavi.*

(Bulbulistan: 45)

Primjećuje se da se navedeni stihovi isto rimuju u prvom distihu, dakle polustihovi prvog distiha završavaju se istom rimom koja se završava na slog **āz**: **āǵāz**, **parwāz**, **āǵāz**, **āwāz**.

Osim toga, obje pjesme imaju isti *redžez metar*, koji se zove بحر رجز مسدس مقصور [bahr-e raǵaz-e mosaddas-e maqsūr], gdje se u distihu ponavlja ista stopa:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

¹⁴ Transkripcija riječi na perzijskom jeziku korištena u ovom radu preuzeta je iz rada Namira Karahalilovića “Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005, str. 199–211.

¹⁵ Prijevod primjera na bosanski jezik preuzela sam iz *Beharistana*, koji je sa perzijskog izvornika na bosanski jezik preveo Muamer Kodrić, Sarajevo, 2008, Buybook. Međutim, prijevod ovog stiha je moj.

Nakon stihova u oba djela slijedi prozni tekst, koji je tematski sličan, a Fevzija čak upotrebljava iste lekseme, ili koristi neke sinonime za istu riječ, što se jasno vidi iz slijedećeg primjera:

هزار دستان حمد و ثنا از زبان مرغان بهارستان عشق و وفا که از منابر اغصان فضل
و احسان به حسن اصوات و طیب الحان علی دوام خوانند و به مسماع حاضران مجامع
قدس و ناظران مناظر انس علی مرّ الشهور و الاعوام رسانند.

(Baharestān: 26)

[Hazār dastān-e hamd o sana az zabān-e morḡān-e behārestān-e ‘ešq o wafā ke az manāber-e aḡsān-e fazl o ahsān be hosn-e aswāt o tīb-alhān ‘alā ddawām xānand wa be masāme‘-e hāzerān-e maḡāme‘-e qods wa nāzerān-e manāzer-e ons ‘alā marr-e šohūr-e wal a‘awām rasānand.]

*Hiljadu oda slave i hvale s jezika ptica iz beharistana ljubavi i vjernosti, što ih stalno pjevaju s mimbera na granama vrline i dostojanstva najljepšim glasovima i milozvučnim melodijama, pa ih upućuju ušima prisutnih na duhovnim skupovima i promatračima vidika prisnosti uzvišene, mjesecima i godinama.*¹⁶

هزار قصاید مدح و ثنا از دهان شاعران بلبلیستان صدق و وفا که از منابر توحید یزدان
ذو الفضل و الاحسان به آرایش اصوات وجد آور علی التوام خوانند و به گوش های
نکته شناسان محافل قربت و نگاهنده گان روزن گلشن سرای
علویت، در همه ی صبح و مسا عرضه دارند.

(Bolbolestān: 1a)

[Hazār qasāyad-e madh o sanā az dahān-e šā‘erān-e bolbolestān-e sadq o wafā ke az manāber-e touhīd-e yazdān-e zu-l fazl-e wal ahsān be ārāyaš-a aswāt-e waḡdāwar ‘alā ddawām xānand wa be gūšhāy-e nokte šenāsān-e mehāfel-e qorbat wa nagāhandegāne rouzan-e golšan sarāy-e‘olowiyyat dar hame-ye sobh o masā ‘arze dārand.]

Hiljadu (primjere podvukla Đ. H.) *kasida (oda) slave i hvale mogu se čuti iz usta pjesnika Bulbulistana, pjesnika iskrenosti i vjernosti, koji sa mimbera božanskog jedinstva punog vrline i dostojanstva, svojim veselim glasovima recituju i nude sjedinjenje danju i noću ljudima od duha koji poznaju sijela intimnosti i onima koji gledaju kroz prozore ružičnjaka dvorca uzvišenosti.* (Bulbulistan: 45).

Iz navedenih rečenica vidi se da je Fevzija oponašao Džamija u morfološkom, sintaksičkom i leksičkom pogledu. Naime, rečenice oba djela se podudaraju morfološki, zatim Fevzija koristi iste ili slične sintaksičke konstrukcije, a leksika je uglavnom ista ili upotrebljava adekvatne

¹⁶ Prijevod teksta s perzijskog na bosanski jezik je moj.

sinonime za odgovarajuće lekseme. Tako pronalazimo slijedeće iste lekseme u obje rečenice:

هزار [hazār] – *hiljada*
 ثنا [sanā] – *slava, hvala*
 از [az] – *iz, od*
 وفا [wafā] – *vjernost*
 که از منابر [ke az manāber] – *s mimbera*
 فضل و احسان [fazl o ahsān] – *vrlina i dostojanstvo*
 اصوات [aswāt] – *glasovi*
 علی الدوام خوانند [‘alā ddawām xānand] – *stalno pjevaju, recituju*

Džami, kao i Fevzija, u uvodnom dijelu spominje uzore na koje se ugledao pišući svoje djelo, pa kaže:

...از برای تلطیف سرّ و تشحید خاطر وی گاه گاهی از کتاب گلستان که از انفاس
 متبرک شیخ نامدار و استاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی است.....
 سطری چند خوانده می شد. در آن اثنا چنان در خاطر آمد که تبرک بانفاسه و تتبعا
 لاشعاره اللطیفته ورقی چند بر آن اسلوبساخته شود و جزوی چند بر آن منوال پر داخته
 گردد، تا حاضران را داستانی باشد و غائبان را ارمغانی.
 (Bahārestān: 26–27)

Da bi se zabavilo srce i razvila njegova sposobnost mišljenja, s vremena na vrijeme čitalo se po nekoliko redaka iz Đulistana koji spada u Blagoslovljena djela čuvenog šejha i velikog učitelja Muslihuđina Sadija Širazija. U to vrijeme pade mi napamet, želeći naći blagodati u njegovim časnim djelima i podražavajući njegove prefinjene stihove, da napišem nekoliko listova u takvom stilu i kažem nekoliko riječi na taj način. (Beharistan: 8)

روزی به کتاب بهارستان که متبرکه ی استاذ سخن سازان و گزیده ی ارباب عرفان ملا
 جامی عبدالرحمان – قدس الله سرّه فی کلّ حین و آن – است ورقی چند به تحسین و آفرین
 همی خواندمی در آن هنگام به دل آمد که بوستان و گلستان را شیخ سعدی و بهارستان را
 ملا جامی و نگارستان را کمال پاشازاده و سنبلستان را شیخ شجاع – قدس الله تعالی
 سرّهم – ساختند و هر یکی تخم معرفت را به مزرع دعا کشتند اساس ایمان و قیام کون
 و مکان بر شش است و این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج بلبستان اند ایرا
 نزهت هنگام بهار و رونق گل و سنبل و جویبار به نغمه های عندلیب است.
 (Bolboleštān: 1b)

Jednog dana sam pročitao sa divljenjem i odobravanjem nekoliko listova iz knjige “Baharestan”, blagoslovenog djela profesora pjesnika i mistika Abdurrahmana Džamija (neka mu Bog posveti njegovu tajnu u svim vremenima). Sjetih se tada da je Bustan i Đulistan napisao Sadija, Baharestan Mulla Džamija, Negarestan Kemal Paša Zade i

Sunbulistan Šejh Šudža (neka uzvišeni Bog posveti njihovu tajnu), i da je svaki od njih zasijao sjeme spoznaje u njivi molitve. Osnov vjere i kosmosa počiva na šest stvari. U svakom slučaju, ovih pet knjiga trebaju Bulbulistan, jer pjesme slavuju stvaraju uživanje u proljeću, u bljesku ruža i zumbula, u proticanju voda. (Bulbulistan: 46-47)

Također, Džami u uvodnom dijelu govori o podjeli *Beharistana* na osam poglavlja, o čemu govori i Fevzija, upotrebljavajući iste ili slične riječi i izraze i iste sintaksičke konstrukcije:

و ترتیب این بهارستان بر هشت روزه اتفاق افتادست، هر روزه بهشت آیین مشتمل بر
رنگ دیگر از شقایق و بوی
دیگر از ریاحین.
(Bahārestān: 26)

[*wa tartīb-e īn bahārestān bar hašt rouze ettefāq oftādast, har rouze-ye behešt āyīn moštamel bar rang-e dīgar az šaqāyeq wa būy-e dīgar az reyāhīn.*]

*Beharistan je podijeljen na osam poglavlja. Svaki vrt po uzoru na raj ukrašen je raznobojnim božurima i različitim miomirisima ruža.*¹⁷

و ترتیب این بلبستان به شش خلد دوچار افتاد هر خلدی بهشت آیین به درختهای
گونگون و برگهای رنگاور...
(Bolbolestān: 2a)

[*wa tartīb-e īn bolbolestān be šeš xold dūcār oftād, har xoldī behešt āyīn be-deraxthāy-e gūnāgūn wa barghāy-e rangāwar...*]

Bulbulistan je podijeljen na šest poglavlja (huld). Svaki huld, po uzoru na raj, ukrašen je različitim drvećem, raznobojnim lišćem... (Bulbulistan: 48)

Kraj uvodnog dijela *Bulbulistana* također je očita imitacija Džamijeveg *Beharistana*, gdje kaže:

التماس از تماشاویان این ریاض خالی از خار ملاحظ اغراض و خاشاک مطالب اعواض
آنکه چون به قدم اهتمام بر اینان بگذرند و به نظر اعتبار در اینها بنگرند، باغبان
را که در تربیتشان خون جگر خورده است و در تمیشتان جان شیرین بر لب آورده به
دعای یاد کنند و به ثنای شادگردند.
(Bahārestān: 27)

Tražim od onih koji posmatraju uz divljenje i radoznalost ove prijatne bašte kad uđu da se sjete jednom molitvom vrtlara koji je gutao krv svoga srca i prikratio slatki život da bi ih doveo u red.

¹⁷ Moj prijevod s perzijskog na bosanski jezik.

I Fevzija, poput Džamija, na kraju uvodnog dijela *Bulbulistana* govori:

التماس از جالسان این باغچه ی فرح انجام و از تماشاویان این روضه ی خوش اندام که
از خار غرض عوض پاک مبرّاست هر آن دمی که به نگاه اعتبار بنگرند باغچه بانی که
به تربیت هر گیاهی عمر گران مایه کاهیده و پرورش هر درختی خون دل او باریده از
اثمار باغچه ی سبع المثانی شادی بخشایند و به دعایی یاد گردانند
گویند که بنده فوزی پرورده ی این درختان در همه دم به وی باد عون عطای دیان.

(Bolbolestān: 2b)

*Evo šta tražim od tih koji su se skupili u ovoj prijatnoj bašti i onih koji se
šetaju po ovom prekrasnom vrtu, koji je čist od trnja interesa i naknade:
da uživaju u plodovima bašte Fatihe, i kad god pažljivo pogledaju, da
se sjete jednom molitvom Bogu vrtlara koji je prikratio svoj dragocjeni
život odgajajući svaku biljku, i koji je dao krv svoga srca njegujući sva-
ko stablo, i da kažu: "Rob (Fevzi) je odnjegovao ovo drveće. Neka mu
svakog časa stiže pomoć i nagrada božja."* (Bulbulistan: 49)

Ali ne samo u uvodu nego i u počecima poglavlja uočavaju se pozajm-
ljivanja iz *Beharistana*. Fevzija, kao i Džami, svako svoje poglavlje
počinje raznovrsnim opisima prirode i služi se "ornamentalnim" jezi-
kom, odnosno koristi veliki broj metafora i alegorija, što može dovesti
do nejasnoće prilikom prijevoda. Tematika uvodnih dijelova je slična, s
tom razlikom što je Fevzija proširio uvodne dijelove svog *Bulbulistana*.
Da bih potkrijepila ove činjenice, navest ću primjer uvodnog dijela prvog
poglavlja oba djela:

درنشر ریاهین چیده از بساتین دوربینان راه هدایت و صدرنشینان بارگاه ولایت.

(Bahārestān: 29)

*Sa cvjetovima ubranim u baščama dalekovidih na putu ispravnosti i
odličnika dvora vilajeta.* (Beharistan: 10)

شکفتن غنچه های سرسته ی کرامت و نکهت بویای عالیشان شان را به مشام
بلیلان ترتم شناسان امت برای
رسانیدن باغبان خامه ی نهال پرور باب نخستین باغچه ی ولایت را باز کرد.

(Bolbolestān: 2b)

*Razvijanje skrivenih pupoljaka plemenitosti i zapah njihovih uzvišenih
parfema u organima mirisa slavuja, poznavalaca narodne pjesme. Radi
dovođenja specijalnog vrtlara koji odgaja mladice, on je otvorio prvo
poglavlje bašte svetosti (vilajeta).* (Bulbulistan: 50)

Poredivši *Bulbulistan* sa njegovim književnim uzorima, može se zaključiti da je Fevzija poštovao tradiciju, što se prvenstveno ogleda u velikom broju književnih pozajmica na strukturalno-sadržajnom i na jezičko-stilskom planu. Za *Bulbulistan* se, ustvari, može reći da je dio *kulture istovjetnosti*, s obzirom na činjenicu da je nastao u vrijeme klasicizma u kojem je prevladavala *estetika istovjetnosti*.

HIPERTEKSTUALNOST

Gerard Genette *hipertekstualnost* ubraja u *transtekstualnost*, a definira je kao svojstvo nekog teksta, odnosno hiperteksta, da imitira ili transformira neki drugi tekst, tj. hipotekst, bez davanja komentara (Genette 1997: 5).

U konvencionalnim razdobljima pojedinačni tekst preuzima konvencionaliziranu temu preko koje stupa u razne tipove odnosa s drugim tekstovima. Tako i *Bulbulistan*, preuzimajući afirmirane teme i motive iz *Dulistana* i *Beharistana* “koje su već stekle neki ugled, pa imaju literarni status” (Pavličić 1988: 163), direktno stupa u dijalog sa svojim tekstovima uzorima, kao i sa drugim djelima u kojima je zastupljena ista ili slična tematika. U orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji, u koju spada arapska, turska i perzijska književnost, tematika nije bila od primarnog značaja, već upravo način obrade određene teme. Sukladno tome filološki kritičari smatrali su da je u arapskoj književnosti “motiv ili tema književnog djela efemernog značaja, te da vrijednost djela ne treba prosuđivati sa stanovišta njenog tematskog izbora, već sa stanovišta umijeća kojim je tema u književnom djelu predstavljena” (Duraković 2007: 295).

Kada je riječ o preuzimanju tema i motiva iz drugih djela, Fevziji je uglavnom poslužio Džamijev *Beharistan*, mada ima tematskih sličnosti i sa Sa’dijevim *Dulistanom*. Ustvari, tragajući za sličnostima u *Bulbulistanu* i *Beharistanu*, uočene su dvije priče koje se nalaze u oba djela, a imaju istu tematiku.

Prva priča je o starici i poslaniku, koja se nalazi u petom poglavlju *Bulbulistana* i u šestom poglavlju *Beharistana*. Navest ću kompletne priče oba djela, i na perzijskom i na bosanskom jeziku, da bi se mogla povući paralela i vidjeti koliko je Fevzija svoj tekst prilagodio postojećoj priči u *Beharistanu*, a koliko je odstupio od nje.

Priča u *Beharistanu* glasi:

و رسول صلی الله علیه و سلم مر عجوزی را گفت که عجایز به بهشت در نیایند. این
عجوزه به گریه درآمد. فرمود که
خدای تعالی ایشانرا جوان گرداند و خوبتر از آنچه بودند برانگیزد آنگه به بهشت برد.

(Bahārestān: 75)

Poslanik, blagoslov Božiji i mir neka je na nj, rekao je nekoj starici: "Starice neće ući u džennet." Starica je počela plakati, a on joj kaza da će ih Bog podmladiti, učiniti ih još ljepšim nego su bile i uvest će ih u džennet. (Beharistan: 61)

Priča u *Bulbulistanu* glasi:

لطیفه روزی به پیش خواجه ی هر دو سرا محمد مصطفی علیه السلام پیره زنی آمد که پوست رویش درهم گرفته وهمه دندانش ریخته و حسن و آن آدمی از وی گریخته خدای تعالی می داند که چند سال عمر از روزگار خویش خورده قامتش از بار عمر خم گشته و گیسویش همچو لیف سپید با یکدیگر پیچیده و گر کسی از وی پیغام گیتی نافرجام پرسد از قبیلہ ی مارچی خبر دهد گفت ای مصطفای انبیا و ای منتهای اصفیا آیا من در رستاخیز به بهشت می رومی گفتا ای خواهر دختر دنیا و ای بیوه ی کالیوه ی بی صفا هیچ چون تو فرتوتی به بهشت نخواهد رفت چون پیره زن از رسول علیه السلام چنین پیغام شنید آغاز گریستن کرد و گفت یا رسول الله در شأن من آیت آمده ای که من به بهشت نروم یا آن کجا رود که من در دنیا تو را دیدم و مصاحبه ی تو گشتم در عرصه ی رستاخیز مرا به لطف شفاعت از جمله ی اهل بهشت نمی خواهی کرد

نظم

شأن منست گفتن واویلتا	گر نکنی لطف و شفاعت مرا
جان و سرم با تو فدا مصطفی	جز تو مرا کس نکند یاوری
آمتت از جود تو خواهد عطا	چون تو شدی رحمت حق با جهان
شاهد حق پادشه ما سوا	با تو گواهم که توی دو جهان
از تو شود با دل فوزی دوا	چون شده بیمار گنه ای طبیب

و آنگه پناه بینوایان و پادشاه دنلوزان به تبسم فرمود که ای ناکام روزگار و ای خواهشگر دارالقرار یا نشنیده ای که خدای تعالی پیره زنان را در سازه ساله دخترک سازد و پیران را در سه سی ساله جوانک وهمه ارباب بهشت را برین منوال گرداند و آنگه به دارالسلام نهد چون پیره زن از پیغمبر علیه السلام چنین مرثده ها شنید شادی یافت و ذیلش را بوسید ن گرفت

قطعه

سرا یا کهنه سالان را زشایستن نعیمش را	زهی لطف خداوندی که می سازد جوان ساله
زبارهای سپاس اینچنین لطف عظیمش را	که دارد آنچنان قوت که با شکری بیرون باشد

(Bolbolestan: 40b–41b)

Dosjetka – *Jednog dana dođe učitelju oba svijeta Muhamedu (neka je božji spas na njega) neka starica čije je lice bilo svo u borama, bez ijednog zuba u glavi, nestale ljepote. Bog jedini zna koliko je stara. Njen stas se povio pod teretom života, a njena kosa se splela poput*

bijelih vlakana datule. I ako bi je neko upitao za vijest o beskrajnom svijetu, govorila bi samo o plemenu Ma'redž.

– Odabrani poslaniče! Reče starica. Da li ću ja ići u raj poslije proživljenja?

Sestro – kćerke svijeta! Radoznala udovice! Nijedna starica, kao što si ti, neće ući u raj.

Kad starica ču te riječi poslanika (neka je božji spas na njega), poče plakati govoreći:

– Božji poslaniče! Da li je objavljen ajet koji govori o tome da ja neću ići u raj? Ili, gdje ću ja ići, koja sam te vidjela na ovom svijetu i bila u tvom društvu? Zar me nećeš svojim zauzimanjem na sudnjem danu dovesti u raj?

Stihovi:

*Ako ne učiniš milost i zauzimanje za mene,
moj položaj se može izraziti riječima: "Teško tebi"!
Osim tebe niko mi neće pomoći, Odabrani!
Neka moj život bude žrtvovan tebi!
Pošto si ti postao božja milost na ovom svijetu,
tvoji sljedbenici traže dar tvoje darežljivosti.
Ja sam svjedok da si ti na oba svijeta božji
miljenik i jedini naš car.
Kako je Fevzi postao bolestan od grijeha, liječniče,
srce Fevzije ozdraviće od tvog lijeka.*

Tada utočište nesrećnih i car blagoslovenih, poslanik Muhamed uz osmijeh reče:

– Razbaštinjeniče sudbine! Ti koja tražiš raj! Nisi čula da Bog stare žene mijenja u djevojčice od trinaest godina, a starce u mladiće od trideset i tri godine. Ovako čini sa svim stanovnicima raja. Tako izmijenjene uvodi ih u raj.

Kad starica ču ovakve vijesti od poslanika, obradova se i poče da mu ljubi skute.

Stihovi:

*Kako je velika božja milost koja stare čini mladim,
koji su zaslužili njegovu naklonost!
Ko ima takvu moć da sa jednom prostom zahvalnošću
riješi se obaveza zahvalnosti koje duguje velikoj božjoj dobroti?*

(*Bulbulistan*: 124–125)

Iz navedenih priča vidi se da je Fevzija ovu priču, kao i većinu drugih priča u čitavom *Bulbulistanu*, "proširio", obogativši je dijalogima, mnogobrojnim opisima i stihovima i da je time priču dao jedan sasvim

novi pečat. Ovdje se radi o transpoziciji, odnosno transformaciji teksta koja nema za cilj utjecati na značenje hipoteksta, već samo na njegov kvantitet, dakle riječ je o kvantitativnoj transformaciji teksta (Genette 1997: 228). Transformacija ove priče ogleda se u proširivanju hipoteksta, dakle u njegovoj augmentaciji, a ne u minijaturizaciji. Gerard Genette smatra da se augmentacija razvija u dva pravca, kao *tematska ekspanzija*, tj. proširenje sadržaja priče, ili kao *stilaska ekspanzija*, odnosno kvantitativno uvećavanje pojedinih segmenata teksta (Genette 1997: 254–262). S obzirom na to da je Fevzija kvantitativno uvećao pojedine dijelove teksta, možemo reći da je ovdje zastupljena *stilaska ekspanzija* teksta.

U posljednjoj priči drugog poglavlja *Bulbulistana* ogleda se djelomična tematska sličnost sa pričom drugog poglavlja *Beharistana*, koja glasi:

Ibn Muqafa kaže: Knjižnica indijskih vladara bila je tolika da ju je nosilo stotinu kamila. Njihov vladar zatraži da je sažmu kako bi mogla stati na dvije kamile. Kasnije su svu knjižnicu sveli na samo četiri riječi. Prva riječ – o upućivanju vladara na pravednost i odgajanje puka. Druga riječ – o savjetovanju puka na dobročinstvo i pokornost. Treća riječ – o čuvanju zdravlja tijela; ne jesti prije nego se ogladni i dići se od trpeze čim se osjeti sitost. Četvrta riječ – o savjetovanju žena da ne gledaju tuđince i da kriju svoje lice od onih s kojima nisu u srodstvu. (Beharistan: 26)

Priču u *Bulbulistanu* ću samo prepričati, s obzirom na to da je dosta dugačka. Naime, riječ je o jevrejskom učenjaku koji je sakupio osamdeset sanduka knjiga, povodom čega Bog objavljuje poslaniku toga vremena da saopći tome učenjaku da od svega toga neće imati nikakve koristi ako ne ispuni tri uslova: 1. da odstrani ljubav iz svog srca prema ovome svijetu; 2. da ne održava veze sa vladarima tiranima; 3. da ne vrijeđa i ne uznemirava nikoga. (Vid. *Bulbulistan*: 96–98)

I ovu priču je Fevzija “proširio”, dakle radi se o augmentaciji, odnosno proširivanju hipoteksta. Ovdje se radi o *tematskoj ekspanziji*, jer je proširen sadržaj priče, i o *stilskoj ekspanziji*, budući da je tekst kvantitativno uvećan i stiliziran.

Osim ove dvije priče, tematska sličnost ogleda se u sedmom kerametu drugog hulda *Bulbulistana*, u kojem se govori o Ibrahimu Havvasu, a tematika priče je opskrba (Bolbolestān: 5b–6b, *Bulbulistan*: 58–59). Ibrahim Havvas se također spominje u prvom poglavlju *Beharistana* i ista je tematika priče (Bahārestān: 35, *Beharistan*: 20).

Kao što se može primijetiti, u pogledu nekih tematskih cjelina Fevziju je inspirisao Džamijev *Beharistan*. Pored *Beharistana*, u

Bulbulistanu postoje dvije priče, koje je najvjerojatnije Fevzija preuzeo iz Džamijevog djela *Nafahāt al-'ons* (Dahovi bliskosti), koje spada u red najpoznatijih biografskih sufijskih djela.¹⁸ Naime, tematska sličnost ogleđa se u drugom kerametu prvog hulda *Bulbulistana*, odnosno u kerametu Džunejda al-Bagdadija, u kojem se govori o hrišćaninu koji se godinama pretvarao da je musliman, a u potaji je i dalje bio hrišćanin (Bolboleštān: 3a–4a, *Bulbulistan*: 51–53). Slična tematika se nalazi u djelu *Nafahāt al-'ons* (1382: 80), s tim što je Fevzija priču obogatio stihovima, te je proširio tematski i sadržajno, dakle radi se o *tematskoj* i *stilskoj* ekspanziji. Interesantno je spomenuti da se u obje priče spominje isti hadis: *اتقوا فراسه المومن فانه ينظر بنور الله* što nam potvrđuje da je Fevzija vjerovatno preuzeo tematiku svoje priče iz upravo ovog djela.

Osim toga, tematika priče četrnaestoga kerameta prvog hulda, koja govori o Abu'l-Husejnu Tajnatiju i dvije jabuke koje je dao Abu'l-Husejnu Qarafiju, a ustvari su bile namijenjene gladnom dervišu pored puta (Bolboleštān: 13a–13b, *Bulbulistan*: 72–73), vjerovatno je preuzeta iz Džamijevog djela *Nafahāt al-'ons* (1382: 215). I ovu priču Fevzija je djelomično tematski preoblikovao i dodao svoje stihove, koji izražavaju njegovu nostalgiju zbog udaljenosti od domovine.

Interesantno je primijetiti da se biografije mnogih ličnosti koje se spominju u *Bulbulistanu* nalaze u Džamijevom djelu *Nafahāt al-'ons*, kao što su: Ibrahim Edhem, Ibrahim Havvas, Abu'l-Hair, Tajnati, Amr Ahmad Asim, Abu'l-Abbas, Šibli, Abu Bakr Vasiti, Razi, Džunejd, Zu'n-nun al-Misri, Šaqiq Belhi, Lokman Sarahsi, Konjavi, Gazali i drugi.

Osim Džamija i njegovih spomenutih djela, na Fevziju su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput djela *Tazkerat al-'ouliyā'* (Hronika odabranih) od Feriduddina Attara, jednog od najvećih perzijskih pjesnika sufijske orijentacije.¹⁹

¹⁸ Knjiga je napisana na perzijskom jeziku oko 1476. godine i spada u poznatije primjere perzijske proze. Ustvari, prototip ove knjige je napisan na arapskom jeziku skoro više od četiri stotine godina ranije, a autor je bio Muhamed ben Husejn Sullemi Nišaburi i zvala se *Tabaqātu sufiye* (Klase sufijske). Kasnije je Džami ovu knjigu preveo na književni perzijski jezik i dopunio je novim imenima pisaca i šejhova sve do svog vremena. Džamijeva knjiga *Nafahāt al-'ons* obuhvata biografije preko šest stotina pisaca, naučnika i sufijskih šejhova i predstavlja izuzetan zbornik materijala za historiju sufizma. U uvodnom dijelu knjige Džami je precizno analizirao sufijsku terminologiju (Džaka 1997: 438).

¹⁹ Feriduddin Attar rođen je u prvoj polovini 12. vijeka u porodici spravljača lijekova i mirisa, otuda i njegov nadimak Attar, što znači onaj koji spravlja i prodaje mirise i lijekove. Iza sebe je ostavio impozantan broj djela, što u stihu, što u prozi. U djelu *Tazkerat al-'ouliyā'* (Hronika odabranih) napisao je biografije 97 sufijskih i ovo djelo se uzima kao primjer tečne i jednostavne klasične perzijske proze.

Tematska sličnost ova dva djela ogleda se u priči o *Džunejdu i berberinu*, koja se nalazi u trećem huldu *Bulbulistana* (Bolboleštān: 31a–32b, Bulbulistan: 105–106), a u djelu *Tazkerat al-'ouliyā'*, u poglavlju koje govori o Džunejd Bagdadiju (1379: 459). Priča oba djela je tematski ista i govori o Džunejdu, koji je za vrijeme boravka u Meki bio bez novaca i otišao je kod jednog berberina zamolivši ga da ga ošiša radi Boga, jer nema novaca da mu plati. Berberin koji je u to vrijeme šišao bogataša, čim je vidio Džunejda i čuo njegove riječi, prekinuo je sa šišanjem bogataša i ošišao Džunejda, rekavši da je to učinio radi božijeg zadovoljstva, a potom mu je dao papir u kome je bilo zamotano nekoliko zlatnika. Nakon izvjesnog vremena, kada je Džunejd dobio kesu zlatnika iz Basre, otišao je kod berberina s namjerom da mu vrati zlatnike. Berberin je odbio da uzme novac, rekavši mu neka se stidi, jer ga je ošišao radi Boga i je li vidio da neko nešto uradi radi božije ljubavi a potom da uzima novac za to.

Može se reći da je Fevzija preuzeo cijelu priču, s tim što je dosta proširio pojedine segmente teksta, obogativši ih dijalogima i stihovima, dakle radi se o *stilskoj* ekspanziji teksta.

Također, neka od imena spomenutih u *Bulbulistanu* nalaze se i u djelu *Tazkerat al-'ouliyā'* kao što su Ibrahim Edhem, Sufjan Savri, Fadl Bermekid, Džunejd, Šibli, Šaqiq i drugi.

Čuveno sufijско djelo *Kašf al-mahğūb* (Raskrivanje skrivenog), čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri, a koje se smatra najvrednijim sufijskim djelom, te prvim proznim djelom koje se pojavilo u islamskom tesavvufu na perzijskom jeziku, također je tematski inspirisalo Fevziju. Slična tematika ova dva djela vidljiva je u priči drugog poglavlja *Bulbulistana*, koja govori o mladiću koji se zaljubio u kćerku svoga strica, međutim on se protivio njihovu braku. Naposljetku, nakon njegove smrti, oni su se vjenčali i svaku su večer provodili do zore u molitvi i na taj način zahvaljivali Bogu. Tako je prošlo sedamdeset godina, a oni nisu pronašli niti jedan slobodan trenutak da se približe jedno drugom (Bolboleštān: 18a–19b, Bulbulistan: 82–84).

U djelu *Kašf al-mahğūb* navodi se tematski ista priča (1383: 531–532), s tim što je Fevzija i ovu priču tematski i sadržajno proširio, dakle radi se o tematskoj i stilskoj ekspanziji, te je obogatio stihovima i dijalogima.

Osim toga, u *Bulbulistanu* su zastupljeni i neki motivi i teme iz Kur'ana i hadisa. Naime, poznato je da je tematika nekih kur'anskih priča često obrađivana u književnim djelima klasičnih arapskih, perzijskih i turskih pisaca i pjesnika. Tako je i Fevzija veliki broj motiva crpio iz Kur'ana, a koristio se i hadisima Muhammeda a. s., poput priče

o starici i poslaniku, koja se nalazi u petom poglavlju *Bulbulistana*. S obzirom na to da ova priča postoji i u Džamijevom *Beharistanu*, vjerovatno ju je Fevzija preuzeo iz *Beharistana*, budući da mu je upravo ovo djelo predstavljalo uzor i ideal tokom pisanja *Bulbulistana*. Fevzija ne samo da je preuzimao teme i motive iz Kur'ana i hadisa nego je citirao neke kur'anske ajete i hadise. U nekim slučajevima je koristio samo riječ ili dvije iz određenog ajeta ili hadisa, a ponekad je donosio i cjelovit ajet. "Ovo citiranje Kur'ana i hadisa, kao i drugih klasičnih djela, nema za cilj samo pokazivanje vlastitog obrazovanja, nego ima i svoju didaktičku funkciju" (Nametak 1997: 95).

ZAKLJUČAK

Dakle, na osnovu svega gore navedenog, može se zaključiti da se Fevzija prvenstveno ugledao na Džamija i Sa'dija, koji su mu poslužili kao uzor i ideal i iz čijih je djela crpio ideje, misli, teme i fabule za svoje priče. Osim njegovih književnih uzora, na Fevziju su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput Džamijeva djela *Dahovi bliskosti* (Nafahāt al-'ons), zatim *Hronike odabranih* (Tazkerat al-'ouliya') Feriduddina Attara, te čuvenog sufijskog djela *Raskrivanje skrivenog* (Kašf al-mahğūb), čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri. Sve preuzete priče i tematske cjeline Fevzija je inkorporirao u svoje djelo sa izvjesnim tematskim i stilskim ekspanzijama. Osim toga, svaku priču je obogatio dijalozima i stihovima. Preuzimanje fabula, motiva i tema iz navedenih djela govori da je Fevzija veoma dobro poznao tradiciju, što je u doba klasicizma bio jedan od uslova za nastanak djela vrijednog pažnje, budući da je tradicija predstavljala "rezervoar motiva". Osim toga što je odlično poznao motive u književnoj tradiciji, on je bio dobro upućen u poetske žanrove, te metriku perzijskog jezika, što govori o njegovu književnom obrazovanju, koje je u to vrijeme bilo važnije od same talentiranosti. Također, na osnovu pojedinih priča u *Bulbulistanu*, koje se prenose iz generacije u generaciju, može se zaključiti da je Fevzija dobro poznao i usmeno predanje. Posebno su ga zanimala djela sufijske tematike, što se odrazilo i na *Bulbulistan*, za koji se zna da je djelo izrazito tesavvufskoga karaktera. Zastupljenost motiva i tema iz Kur'ana i hadisa, te citiranje ajeta i hadisa pokazatelj je Fevzijine upućenosti u Kur'an i hadis.

Budući da je Fevzija u *Bulbulistan* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju, može se reći da je *Bulbulistan* predstavnik *estetike istovjetnosti*.

Pored preuzetih motiva i tema iz raznih djela, ne može se poreći ni Fevzijina izvjesna originalnost, koja se ispoljava u domenu originalnog stilskog izraza i forme. Naime, on preuzetim motivima, odnosno sadržaju daje novu formu, koja ustvari daje vrijednost njegovom stvaralaštvu.

Osim toga, njegova originalnost ogleda se u tome što je *Bulbulistan* produkt vremena u kojem je Fevzija živio i stvarao, te oslikava aktuelne društvene uvjete i odnose koje Fevzija pokušava promijeniti upravo posredstvom *Bulbulistana*.

IZVORI

- Džami, Abdurrahman (2008) *Beharistan*. Prijevod: Muamer Kodrić. Sarajevo: Buybook.
- Ġāmī, ‘Abdorrahmān (1381/2002) *Bahārestān*. Tashīh-e Esmā‘īl Hākemī, Tehrān: Entešārāt-e etelā‘āt.
- Hoġwīrī, ‘Alī ebn ‘Osmān (1383/2004) *Kašf al-mahġūb*. Tashīh-e Mahmūd ‘Abedī. Čap-e awwal. Tehrān: Sorūš.
- Malić, Milivoje (1935) *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar*. Paris: Librairie L. Rodstein.
- Mostarac, Fevzi (1973) *Bulbulistan*. Prijevod, uvod, napomene i komentari: Džemal Čehajić. Sarajevo: Svjetlost.
- Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 6 (fol. 9b–56b).
- Mostārī, Mohammad Fawzī, *Bolbolestān*. Neobjavljeno kritičko izdanje koje je priredila Esmat Khoeiini.
- Neišābūrī, Farīdoddīn ‘Attār (1380/2001) *Tazkerat al-’ouliyā’*. Tashīh-e Mohammad Esteqlāmī. Čap-e dawāzdahom. Tehrān: Zawwar.
- Neišābūrī, Farīdoddīn ‘Attār (1382/2003) *Nafahāt al-’ons*. Moqademe, tashīh wa ta’līqāt, doktor Mahmūd ‘Ābedī. Tehrān: Entešārāt-e etelā‘āt.
- Šīrāzī, Sa’dī (1374) *Golestān-e Sa’dī*. Be kūšeš-e doktor Xalīl Xatīb Rahbar. Entešārāt-e safā ‘alī šāh.
- Širazi, Sa’di (1989) *Đulistan*. Prijevod i bilješke Salih Trako. Sarajevo: El-Kalem.

LITERATURA

- Beker, Miroslav (1988) “Tekst/intertekst”. U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. 9–20.
- Duraković, Esad (2007) *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta*. Sarajevo: Tugra.

- Džaka, Bećir (1978) "Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku". U: *Radio Sarajevo-Treći program*, god. VII, br. 19. Sarajevo. 587–600.
- Džaka, Bećir (1997) *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- Gaćanin, Sabaheta (2004) "Šejh Fevzijin *Bulbulistan* i njegovi književni uzori – *Dulistan* i *Beharistan*". U: *Beharistan*, br. 12. Sarajevo: Kulturni centar pri ambasadi Islamske Republike Iran. 44–55.
- Genette, Gerard (1997) *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Prijevod: Channa Newman & Claude Doubinsky. University of Nebraska Press.
- Hadžibajrić, Fejzullah (1988) "Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza". U: *Tesawwuf – islamska mistika*, Zbornik radova prvog simpozija, Zagrebačka džamija. Zagreb: Islamska zajednica. 177–217.
- Karahalilović, Namir (2005) "Prilog rješenju problema transkripcije za perzijski jezik". U: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 54/2004. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu. 199–211.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001) *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Lotman, Jurij Mihajlovič (1976) *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Nametak, Fehim (1997) *Divanska književnost Bošnjaka*. Sarajevo: Orijentalni institut i Međunarodni centar za mir.
- Nametak, Fehim (2007) *Pojmovnik divanske i tesavvuvske književnosti*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Pavličić, Pavao (1988) "Intertekstualnost i intermedijalnost". U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. 157–195.

FEVZIJIN *BULBULISTAN* KAO POKAZATELJ ESTETIKE ISTOVJETNOSTI

Sažetak

Rad predstavlja nastojanje da se odgovori na pitanje koliko je Fevzija bio originalan u pisanju *Bulbulistana* i u kojoj mjeri je pozajmljivao tematiku i motive iz drugih izvora. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje *Bulbulistan* je doveden u kontekst intertekstualnih dijaloga sa drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa Sa'dijevim *Dulistanom* i Džamijevim *Beharistanom*, koja su predstavljala uzor i ideal Fevziji tokom pisanja *Bulbulistana*. Poredivši *Bulbulistan* sa njegovim književnim uzorima, na razini intertekstualnih prožimanja takvih tekstova, uočavaju se brojne sličnosti, koje se ogledaju u velikom broju književnih pozajmica na strukturalno-sadržajnoj razini teksta i na jezičko-stilskoj razini teksta.

Osim njegovih književnih uzora, na Fevziju su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput Džamijeva djela *Dahovi bliskosti* (Nafahāt al-'ons), koje spada u red najpoznatijih biografskih sufijskih djela, zatim *Hronike odabranih* (Tazkerat al-'ouliyā') Feriduddina Attara, jednog od najvećih perzijskih pjesnika sufijske orijentacije, te čuvenog sufijskog djela *Raskrivanje skrivenog* (Kašf al-mahgūb), čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri. Sve preuzete priče i tematske cjeline Fevzija je inkorporirao u *Bulbulistan* sa izvjesnim tematskim i stilskim ekspanzijama. Naime, on je priče proširio, obogativši ih dijalozima, mnogobrojnim opisima i stihovima i na taj im je način dao jedan sasvim novi pečat. Osim navedenih motiva koje je Fevzija pozajmio iz raznih djela, u *Bulbulistanu* su zastupljeni neki motivi i teme iz Kur'ana i hadisa. Preuzimanje fabula, motiva i tema iz navedenih djela govori da je Fevzija veoma dobro poznao tradiciju, što je u doba klasicizma bio jedan od uslova za nastanak djela vrijednog pažnje, budući da je tradicija predstavljala "rezervoar motiva".

S obzirom na to da je Fevzija u *Bulbulistan* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju, može se reći da je *Bulbulistan* pokazatelj *estetike istovjetnosti*.

FEWZI'S BULBULISTAN AS INDICATOR OF EQUIVALENCY AESTHETICS

Summary

This paper represents an attempt to answer the question on how much was Fewzi genuine in writing *Bulbulistan* and to what extent he borrowed the themes and motifs from other sources. To answer this question, *Bulbulistan* is placed in the context of intertextual dialogues with other works of classical Persian literature, specifically with Sa'di's *Gulistan* and Jami's *Beharistan*, which represented models and ideals for Fewzi in his writing of *Bulbulistan*. Comparing *Bulbulistan* with his literary models, at the level of intertextual penetration of such texts, one can notice many similarities, which are reflected in a number of literary borrowings on the structural-content level of the text and the linguistic-stylistic level of the text.

In addition to his literary idols, Fewzi in thematic terms was influenced by other famous works of Persian literature, such as Jami's works *Breaths of Fellowship* (Nafahāt al-'ons), which is one of the most famous Sufi biographical works, then *Memoirs of Saints* (Tadhkarat

al-Awliya) by Farid al-Din al-Attar, one of the greatest Persian poets with Sufi orientation, and the famous Sufi work *Unveiling the Veiled* (Kašf al-mahğūb), written by Ali Bin Othman al-Hujwiri. Fewzi incorporated all the stories and thematic units that were incorporated into his work with certain thematic and stylistic expansions. In fact, he extended the stories, enriching them with dialogues, numerous descriptions and verses and thereby left them with a completely new imprint. In addition to the mentioned motifs that Fewzi borrowed from other works, in *Bulbulistan* there are also some motifs and themes from the Qur'an and Hadith.

His borrowing of the plot, motifs and themes of these works suggests that Fewzi was very well acquainted with the tradition, which in the period of classicism was one of the preconditions for the development of works worthy of attention, having in mind that tradition represented a reservoir of motifs.

Given that the Fewzi's *Bulbulistan* conveyed themes, motifs, phrases and actions that are repeated and modified from one part of the work to another, from one generation of authors to another generation, we can say that *Bulbulistan* is indicator of equivalency aesthetics.

Key words: divan literature, literary theory, linguostylistics, Persian language, Fewzi, *Bulbulistan*.